

Σύγκριση

Τόμ. 17 (2006)

Η συμβολή του Γεράσιμου Ζώρα στη Συγκριτική Γραμματολογία: Γεράσιμος Ζώρας, Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά, Αθήνα, Δόμος, 2003

Gabriella Macri

doi: [10.12681/comparison.10161](https://doi.org/10.12681/comparison.10161)

Copyright © 2016, Gabriella Macri

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Macri, G. (2017). Η συμβολή του Γεράσιμου Ζώρα στη Συγκριτική Γραμματολογία: Γεράσιμος Ζώρας, Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά, Αθήνα, Δόμος, 2003. *Σύγκριση*, 17, 193–199.

<https://doi.org/10.12681/comparison.10161>

Η συμβολή του Γεράσιμου Ζώρα στη Συγκριτική Γραμματολογία
Γεράσιμος Ζώρας, *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά*,
Αθήνα, Δόμος, 2003

Στο «Σημείωμα προς τον αναγνώστη» του βιβλίου του *Θύβρις* (1999), ο Γεράσιμος Ζώρας δήλωνε: «Βασική αιτία τῆς συσσωματώσεως τῶν εἰκοσιέξι μελετημάτων τοῦ παρόντος τόμου εἶναι ἡ πρόθεση τοῦ συγγραφέα νὰ τονίσει ὀρισμένες ἀπὸ τὶς κοινὲς ρίζες καὶ τὶς ἰδιόμορφες ἀλληλεπιδράσεις ποὺ καθόρισαν τὴν πορεία τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἰταλικῶν Γραμμῶν». ¹ Οι επιστημονική δραστηριότητα του Ζώρα την τελευταία δεκαετία έχει ὄντως επικεντρωθεῖ στη διερεύνηση των πολιτισμικῶν σχέσεων μεταξύ Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδας –σχέσεις οἱ οποίες ἦταν πάντοτε παρούσες καὶ ενεργές στη διάρκεια των αἰῶνων, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἐπαρκῶς μελετηθεῖ–, προσπαθώντας ἔτσι νὰ χαράξει μια γραμμὴ των ἀλληλεπιδράσεων ἀνάμεσα στην ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἰταλικὴ φιλολογία. Οἱ πέντε τόμοι ποὺ παρουσιάζουμε χαρακτηρίζονται ἀπὸ μια «συνάφεια» ὡς πρὸς τὰ θέματα ποὺ διαπραγματεύονται, καὶ τὰ οποία ἐντάσσονται στα ὅρια τῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας. Οἱ ἀναγνωρίσεις, τὰ ἐρωτήματα, οἱ γραμμὲς καὶ οἱ «ἀξίες» ποὺ προβάλλονται κάθε φορὰ ἀντλοῦν τὸ νόημά τους ἀπὸ τὸν βαθὺ προβληματισμὸ ποὺ τὶς στηρίζει, ἀπὸ τὴν ηθελημένη ἀρνήση τοῦ μελετητῆ νὰ ὀριοθετήσῃ μια «γραμμὴ τερματισμοῦ».

Τὰ περισσότερα μελετήματα ποὺ

παρουσιάζονται στο *Θύβρις* χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἓναν μεθολογικὸ ἀξονα ποὺ ἀκολουθεῖ μια ἱστορικοσυγκριτικὴ γραμμὴ ἐρεῦνας καὶ περιλαμβάνουν μια θεματικὴ ποικιλία. Ἡ θεματολογία ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ἀξία ποὺ ἀπέκτησε ὁ μῦθος τοῦ ἀρκαδισμοῦ στην ἰταλικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ευρωπαϊκὴ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας (ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια ἡ ἰδρυση στη Ρώμη τῆς Ἀκαδημίας Arcadia τὸ 1690), ² ἕως τὴν εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας ὡς πηγῆς ἐμπνεύσεως γιὰ τρεῖς σημαντικὸς ἰταλὸς ποιητὲς, πολὺ διαφορετικὸς μεταξύ τους (Κουαζίμοντο, Ουγκαρέτι καὶ Παζολίνι), ³ καὶ τὸν παραλληλισμὸ τοῦ μῦθου τῆς Φαίδρας καὶ τῆς *Φαίδρας* τοῦ Ντ' Ανούντιο. ⁴ Ἡ ἐρευνα διεξάγεται με ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴ αὐστηρότητα, προσφέροντας ἀφθονία πληροφοριῶν μέσα στο ἴδιο τὸ κείμενο καθὼς καὶ στις πολυάριθμες παραπομπές στο τέλος τοῦ, τονίζοντας ἔτσι τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ κάθε θέματος με τὸ ὁποῖο ὁ Ζώρας ἀσχολεῖται καὶ τοῦ κάθε μελετήματος ποὺ παρουσιάζει. Ἡ συγκριτικὴ ἐρευνα συνεπάγεται ἐπίσης ἓναν θεματικὸ ἀξονα με πιο αὐστηρὸ ἱστορικό-φιλολογικὸ χαρακτήρα, ποὺ τείνει οὕτως ἢ ἄλλως νὰ τροφοδοτήσῃ ἓνα διάλογο ἀνάμεσα στους δυο πολιτισμούς. Ὁ ἀξονας αὐτὸς περιλαμβάνει τὰ μελετήματα, συγκεντρωμένα

στο δεύτερο μέρος του τόμου, για την παρουσία από τον 18ο αιώνα λόγιων και διανοούμενων Ελλήνων στην Ακαδημία Arcadia, καθώς και τα παρεμφερή, λόγω επιστημονικής συνάφειας, μελετήματα για τις επαφές ιταλών διανοούμενων και ποιητών του 20ού αιώνα με τον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσό. Μια πιο αυστηρά φιλολογική διατύπωση συνδέει την τελευταία ενότητα του συλλάβου, την έκτη, όπου το δοκίμιο για την ιστορία των σπουδών της Ιταλικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ακολουθεί εκείνο για την εκδοτική δραστηριότητα των Ινστιτούτων Νεοελληνικών Σπουδών στην Ιταλία.⁵ Και οι δύο μελέτες χαρακτηρίζονται από πλούτο πληροφοριών που φωτίζουν, με τον πλέον σαφή τρόπο, την ιστορία των συγκεκριμένων επιστημών στις αντίστοιχες χώρες.

Μια πιο σαφής συγκριτική-ιστορική θέση του Ζώρα διακρίνεται στη συλλογή δοκιμίων του *Αύσονιά*⁶ (2000). Η διαδοχή των δεκατεσσάρων μελετημάτων, που από φιλολογικής άποψης επιδιώκουν μια διαχρονική διάταξη, τονίζει «τις τόσο ένδιαφέρουσες, ποικιλότροπες, άνεξάντλητες αλλά και ιδιάζουσες λογοτεχνικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα ιταλικά και τα έλληνικά γράμματα».⁷ Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται, για παράδειγμα, η μελέτη για την επιρροή του Ντ' Ανούντιο στο σονέτο *Στον Ακροκόρινθο* του Σικελιανού:⁸ κοινό στοιχείο του ποιήματος *Μάγια* του Ντ' Ανούντιο και *Στον Ακροκόρινθο* του έλληνα ποιητή

είναι η περιγραφή του Πήγασου, του μυθικού αλόγου που εξυμνείται και στα δύο αυτά έργα.⁹ Η συνάντηση του ελληνικού και του ιταλικού πολιτισμού είναι επίσης το θέμα του δοκιμίου «Il contributo di Giulio Ferroni alle lettere italiane» («Η συμβολή του Τζούλιο Φερόνι στα ιταλικά γράμματα»),¹⁰ όπου ο Ζώρας, με την ευκαιρία της αναγόρευσης του Φερόνι σε αντεπιστέλλον μέλος του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, τονίζει την παρουσία και τη συμβολή των ιταλών διανοούμενων και ποιητών στο Σύλλογο. Η συγκριτική έρευνα επεκτείνεται επίσης σε ευρωπαϊκούς ορίζοντες, με τις σπουδαίες μελέτες του Ζώρα για την παρουσία στην Ακαδημία Arcadia δύο πολύ σημαντικών όσο και διαφορετικών προσωπικοτήτων της διανοήσης του 18ου αιώνα: του Κάρλο Γκολντόνι και του Βόλφγκανγκ Γκέτε. Εάν η συμμετοχή στις δραστηριότητες της Ακαδημίας από το 1745 αποδείχθηκε για τον κωμωδιογράφο της Βενετίας πολύτιμη πηγή έμπνευσης στην αφήγηση σκηνών της καθημερινότητας και την περιγραφή προσώπων και λογίων στα έργα του,¹¹ για τον Γκέτε (που κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ρώμη, μεταξύ του 1787 και του 1788, σύχναζε στην Ακαδημία) η εμπειρία υπήρξε τόσο καθοριστική από λογοτεχνικής άποψης ώστε του ενέπνευσε ολόκληρη την Τρίτη Σκηνή της Τρίτης Πράξης του *Φάουστ*, σαφώς επηρεασμένη από τη βουκολική ποίηση.¹²

Την ίδια χρονιά ο Ζώρας επιμελείται την έκδοση και μεταφράζει τους *Rime improvvisate* (*Αυτοσχέδιοι στίχοι*) του Διονύσιου Σολωμού.¹³ Στο πρώτο μέρος της εκτεταμένης Εισαγωγής εξετάζονται οι σχέσεις του Σολωμού με τον ιταλικό πολιτισμό. Ο ποιητής, ως γνωστό, τελείωσε το λύκειο στην Κρεμόνα και ξεκίνησε τις νομικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Παβίας. Οι λεπτομερείς πληροφορίες για την πολιτιστική και πανεπιστημιακή ζωή αυτής της πόλης πιστοποιούν πόσο μεγάλο κίνητρο αποτέλεσε η Παβία για τον έλληνα ποιητή. Πράγματι, ο Σολωμός συμμετείχε με πάθος στην πολιτιστική ζωή της Λομβαρδίας, συναναστρεφόμενος, μεταξύ Παβίας και Μιλάνου, μερικούς από τους πρωταγωνιστές της. Η μεγαλύτερη απόδειξη για τη ζωή του στην Ιταλία ήταν η ποιητική παραγωγή στην ιταλική γλώσσα που ο Σολωμός ανέπτυξε εκείνα τα χρόνια και που απηχούν, επισημαίνει ο Ζώρας, το μάθημα του Τάσο, του Δάντη, του Μαντσόνι των *Ιερών ύμνων*. Στο δεύτερο μέρος της Εισαγωγής ο Ζώρας εξετάζει σε βάθος τους *Αυτοσχέδιους στίχους*, τριάντα σονέτα γραμμένα στα ιταλικά από τον Διονύσιο Σολωμό σε νεαρή ηλικία, που δημοσιεύτηκαν το 1822 στην Κέρκυρα. Ο Ζώρας εντοπίζει κάποιες επιρροές από το έργο του Δάντη και του Πετράρχη αλλά και του Λορέντσο των Μεδίκων, ως ποιητή σονέτων, και του Άντζελο Πολιτσιάνο, καθώς επίσης και αναφορές που

επισημαίνονται από τον ίδιο τον Σολωμό στο *Άσμα Ασμάτων* της Παλαιάς Διαθήκης. Την Εισαγωγή ακολουθεί η κομψή μετάφραση των *Στίχων* από τον Ζώρα. Ακόμα μια φορά ο μελετητής προσφέρει μια λεπτομερή περιγραφή της διακειμενικότητας ανάμεσα στους ιταλούς ποιητές της ιταλικής λογοτεχνικής παράδοσης και το έργο του έλληνα ποιητή.

Στο επόμενο βιβλίο, *Risonanze italiane nel Mar Ionio* (*Ιταλικοί αντίλαλοι στο Ιόνιο Πέλαγο*), που δημοσιεύτηκε το 2001 στην Ιταλία,¹⁴ η έρευνα του Ζώρα πάνω στις πολιτισμικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας επιβεβαιώνει με ακόμα σαφέστερο τρόπο τον συγκριτικό-ιστορικό χαρακτήρα των μελετών του. Μέσα από τη διερεύνηση της ποιητικής παραγωγής στην ιταλική γλώσσα των ελλήνων δημιουργών που έζησαν στα Ιόνια νησιά κατά τον 19ο αιώνα, προσδιορίζονται τα φαινόμενα διακειμενικότητας ανάμεσα στην επτανησιακή και την ιταλική ποίηση και η επίδραση που η τελευταία άσκησε στην ποιητική πορεία των υπό εξέταση δημιουργών. Επειδή τα λογοτεχνικά γεγονότα δεν ξεχωρίζουν από την ιστορία, ο Ζώρας αναφέρει στην Εισαγωγή, έστω και μόνο υπαινκτικά, τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της Επτανήσου κατά τον 19ο αιώνα, για να ερευνήσει στη συνέχεια το κατά πόσο οι ποιητές των Ιόνιων νησιών ασχολήθηκαν με την ιταλική λογοτεχνία και επηρεάστηκαν από αυτή. Η ανθολο-

γία αρχίζει με μερικά χαρακτηριστικά ποιήματα του γεννημένου στη Ζάκυνθο Ούγκο Φώσκολο, ενώ παρουσιάζονται επίσης δύο επιστολές του προς τον Αντρέα Κάλβο. Ακολουθούν τα, γραμμένα στα ιταλικά, ποιήματα των Μουστοξύδη, Κάλβου (παρουσιάζονται επίσης δύο επιστολές του Κάλβου προς τον Ούγκο Φώσκολο), Μαρκορά, Σολωμού, Ντε Ρόμα, Τερτσέτη, Λασκαράτου, Αιμιλίου και Ιουλίου Τυπάλδου,¹⁵ Βραΐλα-Αρμένη, Μαρτινέλη, Μαρτζόκη. Μαθαίνουμε ότι ο Μαρκοράς είχε συνθέσει στην Κέρκυρα, το 1873, μια ωδή *Για τον θάνατο του Αλεξάντρο Μαντσόνι*. Αντίθετα, δεν μας εκπλήσσει η ποιητική παραγωγή στην ιταλική γλώσσα του Διονύσιου Σολωμού, του οποίου αναφέρεται και μια επιστολή προς τη μητέρα του, γραμμένη τους τελευταίους μήνες του 1815 στην Κρεμόνα. Στα ιταλικά είναι επίσης γραμμένες μερικές επιστολές που οι Μουστοξύδης, Αιμίλιος και Ιούλιος Τυπάλδος, Βαλαωρίτης, Τερτσέτης και Σολωμός έστειλαν στον Νικολό Τομαζέο ύστερα από την επιστροφή του στην Ιταλία το 1854.¹⁶ Οι επαφές του Τομαζέο με τους διανοούμενους των Ιονίων Νήσων παρέμειναν σταθερές ακόμα και μετά την επιστροφή του στην πατρίδα, μέσα από μια πλούσια αλληλογραφία. Η ιδιαίτερη γνώση της ιταλικής κουλτούρας που (λόγω ιστορικών και πολιτικών συνθηκών) είχαν οι ποιητές της Επτανήσου τους επέτρεψε να εμβαθύνουν περισσότερο στην ιταλική

λογοτεχνία. Έτσι, μεταξύ των ποιητών που θεωρούνται ασυναγώνιστα πρότυπα πρέπει να αναφέρουμε κυρίως τον Ούγκο Φώσκολο: η παρουσία του γίνεται αισθητή από το ιδιαίτερο λογοτεχνικό ύφος, τη μουσικότητα και το ρυθμό των στίχων πολλών ποιημάτων του που παρουσιάζονται στην ανθολογία. Δεν λείπουν όμως εκφραστικοί τρόποι που παραπέμπουν στον Δάντη, στον Μαντσόνι, κυρίως των *Ιερών Ύμνων* (στα ποιήματα του Γιώργου Μαρκορά για παράδειγμα), στον Λεοπάρντι. Η ποιητική ανθολογία του Ζώρα μάς επιτρέπει να εξετάσουμε με περισσότερη προσοχή αυτές τις αναλογίες, να παρατηρήσουμε τις διαφοροποιήσεις από ποιητή σε ποιητή και να εμβαθύνουμε στην επίδραση που άσκησαν οι ιταλοί λογοτέχνες στην ποίηση των ελλήνων δημιουργών.

Η προσφορά του Ζώρα στη συγκριτική γραμματολογία συνεχίζεται με το δοκίμιο *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά* (2003).¹⁷ Στη σημαντική αυτή μονογραφία ο μελετητής επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στις αναφορές του Παλαμά σε ιταλούς συγγραφείς, ποιητές και λόγιους, των οποίων το έργο είχε μελετήσει ο ποιητής από μεταφράσεις στα γαλλικά και τα ελληνικά αλλά και από τα ιταλικά βιβλία που διέθετε στη βιβλιοθήκη του. Ο Ζώρας παρουσιάζει τον Παλαμά ως κριτικό λογοτεχνίας και διανοητή που τον χαρακτηρίζει μια βαθιά ανησυχία, μια ακόρεστη πνευματική περιέργεια. Η μεθοδολογία έρευνας του Ζώρα

όμως αλλάζει σ' αυτήν τη μελέτη: δεν προτείνει μια ανασυγκρότηση των λογοτεχνικών γεγονότων ούτε μια ανθολογία ποιημάτων, όπως στο *Ιταλικοί αντίλαλοι στο Ιόνιο Πέλαγο*. Η επιστημονική εξέταση των κειμένων του Παλαμά παρουσιάζεται ως οδηγός στην ανάγνωση και την κατανόηση των ίδιων των κειμένων, ως ερμηνευτική και πολιτιστική «μεσολάβηση» μεταξύ συγγραφέα και αναγνώστη, έργων και αναγνώστων: «Ἡ χρηστικότητα αὐτῆς τῆς “σύνθεσης” τῶν παλαμικῶν χωρίων εἶναι ιδιαίτερα πολύτιμη γιὰ τὸν ἀναγνώστη ποὺ εἴτε ἐνδιαφέρεται νὰ προσεγγίσει τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς κριτικῆς σκέψης τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῆς ἀφομοιωτικῆς του δεινότητος, εἴτε ἐπιθυμῆ νὰ γνωρίσει τὶς βασικότερες συνιστώσες τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς-ταυτότητας τῆς γειτονικῆς μας χώρας», δηλώνει ο Ζώρας στο Εἰσαγωγικὸ σημείωμα.¹⁸ Ο μελετητὴς παρουσιάζει στους αναγνώστες, μέσα ἀπὸ το κριτικὸ βλέμμα του Παλαμά, μια ανασύνθεση τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τον Δάντη ἕως τον Παπίνι. Για κάθε συγγραφέα ὑπὸ εξέταση¹⁹ προτείνονται τα σχετικὰ σχόλια του ἑλληνα διανοητῆ, μέσα ἀπὸ μια διαχρονικὴ ἀνάλυση που περιλαμβάνει, σε μερικὲς περιπτώσεις, τὴν ποιητικὴ σκέψη των δημιουργῶν, και που ἀγγίζει μερικὲς φορές τὴ σφαῖρα τῆς προσωπικῆς ζωῆς του Παλαμά, ὅταν στὴν ἀλληλογραφία του ἀναφέρεται στους συγκεκριμένους συγγραφείς. Ἔτσι, ο τόμος

προσφέρει στον ἀναγνώστη ἀκόμα και μια ἱστορικο-φιλολογικὴ ἀποψη, αποκτώντας τὴν ἀξία μιας σύντομης ἱστορίας τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας. Ἀνάμεσα στους πολυἀριθμους συγγραφείς που ἀναφέρονται, το ἐνδιαφέρον του Παλαμά φαίνεται νὰ επικεντρώνεται κυρίως στους Δάντη, Λεοπάρντι, Καρντούτσι, Ντ' Ανούντιο, Πιραντέλο. Ἡ διεισδυτικὴ ἀνάλυση του ἑλληνα διανοουμένου ἐπεκτείνεται στὴ διασύνδεση τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας με τὴν ευρωπαϊκὴ. Χάρη στὴ λεπτομερὴ ἔρευνα του Ζώρα ἀνακαλύπτουμε ὅτι ο βαθὺς θαυμασμὸς του Παλαμά για τον Δάντη τον ἔκανε νὰ θεωρεῖ τον ἰταλὸ ποιητὴ ἰσάξιο με τους λίγους μεγάλους ποιητὲς ὅλων των αἰῶνων (Ὀμηρο, Αἰσχύλο, Σέξπιρ, Γκέτε, Ουγκό).²⁰ ὅτι υπογραμμίζει, ὅσον ἀφορὰ τον Πετράρχη, «συγκεκριμένες πετραρχικὲς ἐπιδράσεις σὲ Ἕλληνες καὶ ξένους ποιητὲς καὶ διανοητὲς, ὅπως π.χ. στὸν Σολωμό, στὸν Μαρχορά, στὸν Ραγκαβῆ, στὸν Μαβίλη, ἢ στὸν ἀνώνυμο Κυπριώτη ποιητὴ τοῦ 13' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ στὸν Ronsard, στὴ Madame de Stael ἢ στὸν Ἰμπόλυτο Ταῖν».²¹ ὅτι ἀναφερόμενος στον Λεοπάρντι, τον συσχετίζει με τον Σολωμό, τον Γάλλο Μιστράλ, τους Ἰταλούς του ἐπόμενου αἰῶνα Καρντούτσι και Πάσκολι, και δηλώνει ὅτι ὑπολείπεται μόνο του Δάντη.²² Ἡ ἀνάλυση του Ζώρα ἀποδίδει ἐπίσης τὴ σωστὴ ἀξία στις μελέτες του Παλαμά για τον Ντ' Ανούντιο, του οποῖου ὑπήρξε ἐνθερμος θαυμαστῆς: τον τοποθετεῖ στον Ὀλυμπο

των πιο σημαντικών ανθρώπων των γραμμάτων όλων των εποχών (Γκέτε, Ουγκό, Τολστόι, Χερέντια, Ίψεν), τον συμπεριλαμβάνει στον κατάλογο των μεγαλύτερων τραγικών (Σοφοκλή, Ευριπίδη, Σέξπιρ, Σίλερ) και, ως ποιητή, τον τοποθετεί στο ίδιο επίπεδο με τους Φώσκολο, Λεοπάρντι, Καρντούτσι, Μέτερλινχ, Βερλέν, Κλώντελ. Εικάζει επίσης επιρροές Μποντλέρ αλλά και Μορεάς²³ στην ποίησή του.

Εν κατακλείδι, η σημαντικότερη αξία του βιβλίου του Ζώρα *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά* είναι ότι ανοίγει ακόμα ένα παράθυρο που μπορεί να φανεί αναχρονιστικό στην

εποχή της παγκοσμιοποίησης στην οποία ζούμε, αλλά προβάλλει δυναμικά μια ουσιαστική αντιπαράθεση με το παρελθόν όλων μας, προσπαθώντας επίσης να επεκτείνεται στις αλληλοεπιδράσεις ανάμεσα στις ευρωπαϊκές λογοτεχνίες. Με αυτό τον πλούσιο και πολύτιμο τόμο, ο Ζώρας επιβεβαιώνεται ως σημαντικότερος μελετητής που τόσα μπορεί ακόμα να προσφέρει στα συγκριτικά γράμματα, και ιδιαίτερα στη μελέτη των πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας.

Gabriella Macri

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Γ. Ζώρας, *Θύβρις*, Αθήνα, Δόμος, 1999, σ. 17.

2 Γ. Ζώρας, «Diacronie italo-elleniche: la “trasposizione” dell’Arcadia dalla terra di Pelope alla terra di Enea», *Θύβρις*, σσ. 97-139.

3 Γ. Ζώρας, «Ένα ποιητικό τρίπτυχο για την Ελλάδα (τρια ποιήματα των Quasimodo, Ungaretti, Pasolini)», *Θύβρις*, σσ. 325-341.

4 Γ. Ζώρας, «Variazioni di un mito. Il mito di Ippolito e Fedra», *Θύβρις*, σσ. 27-45.

5 Γ. Ζώρας, «L’attività editoriale degli Istituti di studi neoellenici in Italia», *Θύβρις*, σσ. 509-516.

6 Γ. Ζώρας, *Αύσονία*, Αθήνα, Δόμος, 2000.

7 Γ. Ζώρας, «Προλογικό σημείωμα», *Αύσονία*, σ. 10.

8 Γ. Ζώρας, «Ό Πήγασος τοῦ Δ’Annunzio καὶ τοῦ Σικελιανού», *Αύσονία*, σσ. 87-92.

9 Βλ. επίσης, Γ. Ζώρας, «Ο Gabriele D’Annunzio στον Φ.Σ. Παρνασσό», *Θύβρις*, σσ. 265-272.

10 Γ. Ζώρας, «Η προσφορά του Giulio Ferroni στα ιταλικά γράμματα», *Αύσονία*, σσ. 159-162.

11 Γ. Ζώρας, «Et in Arcadia... Goldoni», *Αύσονία*, σσ. 13-32.

12 Γ. Ζώρας, «Et in Arcadia... Goethe», *Αύσονία*, σσ. 33-50.

13 Dionisio conte Salamon Zacintio, *Rime improvvisate*, φιλολογική επιμέλεια και μετάφραση Γ. Ζώρα, Αθήνα, Ίδρυμα Ουράνη, 2000.

14 Γ. Ζώρας, *Risonanze italiane nel mar Ionio*, Roma, Vecchiarelli, 2001.

15 Ο Τομαζέο έζησε στην Κέρκυρα ως πολιτικός πρόσφυγας από το 1819 έως το 1854.

16 Ο Ζώρας είχε ήδη ασχοληθεί με τα ποιήματα του Ιουλίου Τυπάλδου στο *Αύσο-*

νία. Βλ. Γ. Ζώρας, «*Ἰταλόγλωσσα ποιήματα τοῦ Ἰούλιου Τυπάλδου, τεκμήρια τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ πρὸς τὴν Ἰταλία*», *Αὐσονία*, σσ. 71-84.

17 Γ. Ζώρας, *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, Δόμος, Αθήνα, 2003.

18 Γ. Ζώρας, «*Προλογικό σημείωμα*», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, ὁ.π., σ. 10.

19 Οἱ συγγραφεῖς που αναφέρονται εἶναι: Δάντης Αλιγκιέρι, Πετράρχης, Βοκάκιος, Λουντοβίκο Αρισόστο, Μιχαήλ Ἄγγελος, Τορκουάτο Τάσο, Αλφιέρι, Μόντι, Φώσκολο, Μαντσόνι, Λεοπάρντι, Καρντούτσι, Βέργκα, Γκουερίνι, Πάσκολι, Ματίλντε Σεράο, Ντ' Ανούντσιο, Πιραντέλο, Μαρινέτι καὶ Παπίνι. Ο Παλαμᾶς εἶχε ενδιαφερ-

θεῖ πάντως καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους δημιουργοὺς, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ αναφορὲς σ' αὐτοὺς ἦταν ἀσήμαντες, προτιμήσαμε νὰ στρέψουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας πρὸς ἐκείνους που φαίνεται ὅτι εἶχαν τραβήξει περισσότερο τὴν προσοχή του.

20 Γ. Ζώρας, «*Dante Alighieri*», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σσ. 13-40.

21 Γ. Ζώρας, «*Francesco Petrarca*», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σσ. 41-43.

22 Γ. Ζώρας, «*Giacomo Leopardi*», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σ. 65-72.

23 Γ. Ζώρας, «*Gabriele D'Annunzio*», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σ. 89-104.

Ἡ ἀνασύνταξη τῆς Λογικῆς

Π. Νούτσος, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Τα ὄρια τῆς διακινδύνευσης*, Αθήνα, Ἑλληνικά Γράμματα, 2005, 539 σελ.

Σε μια ιστορική στιγμή κατά την οποία αναβιώνει με διάφορες μορφές ἡ ἀπόπειρα κηδεμονίας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης καὶ τῆς συμπεριφοράς ἀπὸ τὴν ἰδεολογία καὶ τὴν πολιτική, ἡ μελέτη τοῦ Παναγιώτη Νούτσου, που ἐστιάζει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στὴν τύχη καὶ τὴν πορεία τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὡς πνευματικοῦ φαινομένου, κινήματος, τάσης ἢ πρακτικῆς που ἀφορᾶ στο παρελθόν καὶ μπορεῖ νὰ στοχεύσει στο μέλλον, καθὼς διαπραγματεύεται τὴν ἰδέα τοῦ δικαίου, τῆς ἀτομικότητας, τῆς διαφορᾶς, τῆς κριτικῆς, τῆς γνώσης, τῆς ρήξης, τῆς ἀμφισβήτησης καὶ τῆς

ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας, εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἐπίκαιρη.

Πρόκειται γιὰ τὴν συγκέντρωση σὲ τόμο εἴκοσι ἐνὸς κειμένων δημοσιευμένων κατὰ τὴν τελευταία εικοσαετία, στα οποία υπονομεύεται ἀποτελεσματικά ἡ κοινότητά του ἀυτονόητου καὶ ἡ ἐρευνητικὴ καθήλωση στα δεδομένα ἀναλυτικά καὶ ἐρμηνευτικά σχήματα. Στὸν τόμο προτάσσεται μιὰ ἰδιαίτερα ἐκτενὴς καὶ πολυσέλιδη Εἰσαγωγή με ιστορική καὶ θεωρητικὴ τεκμηρίωση, που ἀποκαλύπτει τὶς στéρες ἀρθρώσεις του καὶ λειτουργεῖ ὡς ἓνα εἶδος συνεκτικοῦ ἀυτοαναφορικοῦ σχολίου, στο ὁποῖο ἀντικαθρεφτίζεται ἡ ἀνα-